

nak, melyek még megvannak, de pusztulásnak indultak."

A *Morning Post* március 1-i száma bő és meleghangú cikkben foglalkozik a Bujdosó Könyvvel. Idézi Northumberland herceg előszavának egy tekintélyes részét, mely u. i. tanácsot von le az orosz és magyar események párhuzamos meneteléből, majd pedig részletesen ismerteti a szomorú eseményeket, a Bujdosó Könyv tartalmát.

Önállóbb a *Times* március 2-i számában olvasható terjedelmes ismeretelés, melyből szabadabb fordításban az alábbiakat közöljük:

„Angol férfiak és írók azon fogják észrevenni magukat, hogy saját hazájukat képzelik Magyarország helyére, mikor Tormay Cécile könyvében olvassák, mi sors várhat egy nagy és hazáját választó nemzetre, ha elveszít egy döntő háborút. Az első kételyek döbbenet; hihetetlennek tetsző hírek a front összeomlásáról; a bizonyossá válás; a nagyváros rendjének felbomlása; a különös zajok a sötétségben; a napvilágra tolnakodó bestiális arcok; azután meginogása s lezuhanása a társadalmi épületnek, melynek emelésén ezer év dolgozott. — mindez feltalálható e lapokon, villámszerűleg megvilágított képekben, miket a haragtól, méltatlanságtól s a nemtelennek veleszületett gyűlöletétől hatványozott művészetesség fogott fel és válogatott ki.

A szerző azon nézetei, melyek a magyaroknak absztrakt jogaik illetik a köztük élő más fajúakkal való viszonylatban, valamint a módszereket, melyekkel megerősítették és fenntartották főhatalmukat, nem fogadhatók el egészen, de igen hidegvérű olvasó lenne az, ki vele ezek felől vitába szállna azon időre vonatkozólag, amelyről ír. Honfitársaik vitézül küzdöttek nemzeti aspirációikért, s őket banditáktól hátralökve kell látnia a kritikus pillanatban. Lehetetlen magát vele nem azonosítania az olvasónak. Írásmodora nem angolos; lázas; bekezdései megannyi felkiáltások; vannak ott hivatkozások elesett hősökre, utalások régmúlt harcokra, mik angol embernek csak pusztá nevek. De stílusa híven tolmácsolja azon megaláztatásokat, melyeknek a nemzeti eszmények az ő személyében is ki voltak téve; fellobbanó tűz-

ként világít rá egy városra; melyet a csöcselék fosztogat; s a különös nevek egy lovagias mult képét szuggerálják, ellentétben a nemtelen jelenel. Tűzzel kél ki az árulók ellen, kik hazáját feldarabolták, majd hirtelen felmerül előtte mindannak látomása, ami elveszett."

E helyt az angol újság a könyvnek egy rövid részletét idézi a székely menekülés történetéből. Majd így folytatja:

„A szerző, valóban, a nagy írónak nem egy erényével rendelkezik. Mint regényírónak, hírneve túlterjedt hazáján, s hihető, hogy egyéb írásai sokat tettek a nemzeti érzés felélesztésére honfitársai közt s Kun Béla és a kommunisták elűzésének sugalmazására. Jelen kötete — a második is készülöben van — nem jut el még ennek végrehajtásáig. Azon katasztrófa bemutatásával végződik előadása, mely felé mutattak az előadott események mind, — Károlyi bukásával, miután ez ajtót tárt a kommunistáknak; az ijesztő kiáltással, mely végigjárt az utcákon: „Éljen a proletár-diktatúra!"; lövöldözések zajával; s az író azon megjegyzésével, hogy mivel a magyar nők közt ellenforradalmi szervezkedést iparkodott létrehozni, neve ott áll a kiszemeltek jegyzékén.“ x.

Troeltsch Ernő. Az új év első hónapjának végével szomorú hírt hozott a táviró Németország fővárosából, amely a mostanában olyan bőségesen érkező egyéb rossz újságok mellett talán egy-két irodalommal foglalkozó ember szívét ütötte csak meg különösebben: Troeltsch Ernő, a berlini egyetem tudós tanára aránylag fiatalon, 58 éves korában meghalt. Azok közé tartozik ő is, kiket a nagy csalódást hozó szomorú idők öltek meg. A háború elvesztését, de még inkább a saját népükbe vetett hitüknek a megrendülését sokan a komoly gondolkozók közül nem bírták túlélni. Mind hazánkban, mind Németországban feltűnő gazdag aratást tartott a halál az utóbbi négy-öt évben tudósok, írók, gondolkozók között; főleg azok közt, kik benne éltek népük, nemzetük szellemi fejlődésének örökké változó, hullámozó, eleven folyamában, azt figyelve, mozgástörvényeit kutatva, egészséges áramlásait erejükhez képest segítve, erősítve. Ő is éppen ezek

közé tartozott s meglepő mértékben bizonyította be azt, hogy a tudomány a mi generációnk számára ismét kezd megszűnni, holt, mozdulatlan tömeg lenni, amely csak a céhbelit érdekli s legföljebb a praktikus alkalmazásai révén jut el a tömeghez, véteti észre magát a távolabb állóktól. Németországban mind többen és többen vették föl a küzdelmet a legutolsó években ez ellen az elavult tudományüzés ellen. Sokuk előtt az a romantikus-korbeli együtthaladása az irodalomnak az étellel lebegett ideálként. Kívánták azoknak az erőknek az új életrekeltését, melyek annak idején közkinccsé tették a nagy eszméket, a velük való törődést, a bennük való élést. Nem a tudomány mint öncél, mint a világtól, az élettől mindinkább elszakadó poros, penészes bagolykultusz lelkesítette őket. Belátták, hogy ez egy új mély szakadék hasadását idézte elő a XIX. század végén, pedig már elég sok más ilyen, a nemzetek, népek belső, lelki egységét megsemmisítő örvény tántogott mindenfelé. Ugyan hol van a nemzet, amely az utolsó félszázad alatt el nem vesztette volna kisebb-nagyobb mértékben a maga lelki életének oly feltétlenül szükségessé hangját? Az átkos osztályharc éppen ebből táplálkozott; ahol nincs meg egy egyetértő, összeműködést lehetővé tevő egységes kultúra-alap, ott bőven terem minden gaz, minden mérges növény! Már az öreg Wundt fölemelte volt a maga intő szavát és még a közvetlenül halála előtt megírt önéletrajzában („Erlebtes und Erkanntes“) is erre a rákfenére mutatott rá, amely az ő kedves hazáját segítette tönkretenni: a meg nem értés, idegenség, ebből fejlődő gyűlölet az ész és a kéz munkása közt, mi hozzátelhetnők még: a város és a vidék közt!

Sőt ez a szakadék nemcsak itt mutatkozott, hanem az úgynevezett intelligencián belül is. Itt is már mindenki szakember kezdett lenni, aki laikusként állt szemben a rokonlelkű társa munkájával, mert az más szakot képviselt. Egyszóval a leggyönyörűbben előkészítettük a falanszter-rendszert, pedig nem is álmódunk, hogy ebben fáradozunk. Tudom, hogy a géptudomány hívei mivel állnak elő: augur-gesztussal rámutatnak arra, hogy a tudomány haladása hozta így magával, hogy már min-

denki egy részletkérdésben alkothat csak valami komolyat. Nem vitakozunk velük, hanem csak az olyan emberre mutatunk mint Troeltsch, akinél komolyabb készségszerű szakudósta a géptudomány nem mutathat föl, sőt ellenkezőleg, éppen úgy áll a dolog, hogy az ilyen tudományos működéshez, milyen az övé volt, kell az igazi elmélyedés, munka, kitartás, átfogó ész, erős akarat. Troeltsch Ernő erre kitűnő példa: ez az 1865-ben született igazi német tudós a teológiának, jognak és a böleseletnek a doktora volt. Főműködését a teológia terén fejtette ki, amint ezt két hatalmas kötetben megjelent, összegyűjtött értekezései mutatják. (Gesammelte Schriften: I. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. II. Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik. Tübingen, 1913 és 1919.) Emellett éveken át a legjobb filozófiai előadásokat tartotta a berlini egyetemen és a német irodalomtörténet, szellemtörténet fejlődését is szóban s írásban hatalmasan segítette elő.

Soha el nem felejttem, hogy a nagyobb nyilvánosság számára tartott szabadelőadásait, amelyekben pedig a legnehezebb problémákat boncolta, milyen tömeg látogatta és hogyan csüggték ajkán, akár az ókori prófétákén. Hogyan tudta a látszólag legszekeres tudományos kérdést összekapcsolni azokkal a problémákkal, amelyek mindenkit érdekeltek, mert az ezektől a szellemi erőktől létrehozott szörnyű mai helyzet mindenkit egyformán nyomott. Neki is, mint a legtöbb mai német gondolkozónak, az volt a ceterum censeo-ja, hogy a nemzet lelki egységét kell ismét megeremteni, új társadalom-összetartó erőt, új hitet kell találni. Éppen erre vonatkozólag lesték a véleményét, hogy hát ő lehetségesnek tartja-e és miképp? Bizott benne, de az utat-módot nem is lett volna olyan könnyű megadnia. Egy nála tett látogatás alkalmával egészen őszintén nyilatkozva erről, azt tartotta, hogy még sok szenvedésen kell átmennie hazájának, míg kivívja magának ezt az új belső egységet.

Ez tisztán mutatja az okot is, hogy miért éppen teológiával foglalkozott munkás életének nagy részében. Amint Dilthey olyan meggyőzően mutatta ki Lessingre vonatkozólag

(„Das Erlebnis und die Dichtung“), hogy egész szükségszerűen sodródott vallási problémák megoldásába, mert saját és egész kora világnézetének az Achilles-sarkát abban ismerték föl és szemei, ugyanúgy lehetne ezt a mi időnkre és Troeltschre vonatkozólag bizonyítani. Ezenkívül: a művészettörténet és vallástörténet olyan sokat haladt az utóbbi évtizedekben német földön a szellemtörténeti fejlődések fölismerésében, hogy minden más tudomány csak tanulhatott tőle. Az ezekkel a problémákkal való szaktudósi foglalkozás nem tette őt egyoldalúvá, mert megvolt az a „belső meleg, lelki meleg középpont” egész gondolkodásában, amely az igazi művészt, költőt, tudóst egyaránt jellemzi. Egész lénye, előadása módja is ezt igazolta. Középtermetű, erős ember volt, érdekes fejjele. Egész testén, gondolkozó homlokán leginkább, látszott annak az eleven erőnek a működése, miközben előadott: a kathedrán állva is hatalmas gondolatkapcsoló munkát végzett még, magának az előadásának a folyamán. Éppen ezért is volt mindig érdekes, magával ragadó minden elvontsága és mélysége mellett az, amit mondott. Benne nemcsak Németország vesztette el egyik legjelentősebb gondolkozóját, a nagy Eucken méltó társát, hanem az egész művelt emberiség. *Koszó János.*

A magyar Dante. Még azokban az irodalmakban is, melyekben a Dante-fordítás már hosszú multra tekinthet vissza, esemény egy új, az előbbieknél sikerültebb próbálkozás. Az igazán jó, szép, élvezetes tolmácsolás azonban ünnepi ritkaság. Bibliaként forgatják lapjait.

Honnan ez a nagy Dante-hódolat, mely a firenzei költő művét az isteni jelzővel illeti s olvasottságban, elterjedtségben mindjárt az égi megnyilatkozás könyvei után helyezi?

Nincsen kor, melynek élete és világfölfogása oly tökéletes koncepciójú képből színesedett volna egy nagy művész ihlete által, mint a középkor Dante Divina Commediájában. Shakespeare drámái, Balzac Comédie humaine-je ehhez képest csak töredékek.

Benne van a középkor egész története. A pápaság és császárság közt dúló nagy harcok tengelye körül ott kavargó az egykorú és régi firenzei

élet; magisztrátusok, polgárok, művészek. Élnek bukkannak kis családi tragédiák — milyen a Francesca da Riminié. Megszínesedik számtalan bájos, vad, gonosz, csöppnyi élet, melynek emléke rég elveszett volna a költő ihletett szava nélkül.

S a történelem mellett íme a középkori gondolat kifejti égi rózsája szirmait. A skolasztikus filozófia nagy problémái, melyekben oly fáradhatatlanul keresték és fejtegettek e kor Szent Tamásai a hit által készen nyujtott igazságok értelmét és részleteit, egyenként világosodnak meg Beatrice fényes mosolyában, miközben Dante égről égre száll.

Történelem és filozófia pedig összeolvadnak ama kor fizikai és erkölcsi világnézetében. A pokol bűnös bugyrai úgy szűkülnek előttünk a föld középpontjáig; a másik féltéke Purgatórium-hegynén oly világosan látjuk a földi paradicsomig. mamasba csigázó, nehéz ösvényt; innen a költő fantáziájának szárnya oly hamar röpít a folyton táguló ptolemeusi körökön keresztül fel a „gyorsak gyorsá”-ig, mely isteni szerelem-től hajtva mozgatja a világegyetemet, hogy a képet könnyű lenne egy kis modellen rekonstruálni. S ez a fizikai világfölfogás egyszersmind külső, mintegy érzékelhető képe az erkölcsinek. Az ember csak az önismeret poklán, a bűntől való megtisztulás purgatóriumán keresztül juthat a hit révén a boldogsághoz, hol majdan a tiszta igazság tükrében láthatja meg azt, mit földi szeme a visszaverődő sugarak gyenge fényében csak homályosan különböztet meg.

Ezzel megjelöltük már a Dante-fordítás első, de csak legkisebb nehezését is. A középkor letűnt filozófiáját, történetét, világnézetét, szóval mindazt, ami a műben korhoz kötött, lehetetlen tisztára a szövegből megérteni. Hosszas előzetes tanulmányt pótoló jegyzetek nélkül Dante el sem képzelhető. A mi első, eddigi egyetlen számottevő teljes Dante-fordítónk ezen az énekek egy-egy csoportja elé iktatott hosszadalmas fejtegetésekkel, melyek tárgyi szempontból sok kifogás alá esnek, meg számos soralatti jegyzettel igyekezett segíteni. Babits Mihály — kinek új magyar Dantéja most készült el — a lehető legjobb megoldást választotta. Fordítása első kötetének elején